

Sociální pedagogika

Sociální pedagogika a její význam na prahu nového století

Blahoslav Kraus

Sociální pedagogika není v naší zemi disciplínou novou. Její vývoj v posledních letech u nás je nepochybně poznamenán tradicí a celkovým vývojem předcházejícím. Sociální pedagogika ani za prvé republiky, ani od šedesátých let, kdy došlo k jistému oživení této oblasti (spolu s návratem sociologie), zřetelně například v Polsku, nezískala u nás výraznějšího postavení. Proto není možná tak překvapující, když „polistopadový“ vývoj sociální pedagogiky označíme za chaotický. Pojem sociální pedagogika začíná být, tak říkajíc, skloňován ve všech pádech, ale právě pro jeho nezakotvení v minulosti a obtížné hledání jakékoliv kontinuity se objevuje v nejrůznějších, často velmi odlišných významech. Situace je o to složitější, že ani v zemích, kde má tradici a nepřetržitý vývoj (Německo, Švýcarsko, Rakousko) není obsah pojmu sociální pedagogika pojímán jednotně.

Pojem sám nepochybně vyjadřuje spojení celé oblasti výchovy s oblastí fungování společnosti. Tedy hledání způsobů, jak ovlivňovat ostatní, zejména děti a mládež, aby chtěla a aby byla schopna a připravena porozumět, vyrovnávat se a řešit životní situace a problémy pro dobro své, druhých i celé společnosti. Akcent na sociální souvislosti výchovy, na rozdíl od pojetí individualistického a psychologizujícího (výchova jako pouhý rozvoj individua ve směru všech jeho potencionálních předpokladů) je zřejmý. Vzhledem k tomu, že pedagogika dospěla obecně z pohledu cílů výchovy k tomu, že výchova je jev společenský, pak se někdy objevují argumenty, že celá pedagogika je sociální.

Je tedy třeba hledat specifika, která opravňují k tomu, aby sociální pedagogika mohla být pokládána za samostatnou, svébytnou vědní disciplínu. Zdá se, že deset let „polistopadového“ vývoje přece jen přineslo od zmíněného chaotického stavu jisté vytríbení a vyjasnění. Jestliže na počátku byl pojem používán od označení celého metodologického přístupu k pedagogice jako takové až například po označení disciplíny, která do „listopadu“ nesla

označení teorie výchovy, můžeme říci, že dnes již sociální pedagogika našla své poměrně zřetelné vymezení jako samostatná vědní disciplína. Je třeba dodat, že pojem je ovšem také používán i pro označení celých studijních oborů, někdy velmi specificky pojatých.

Pokusme se tedy dále postupně charakterizovat a vymezit sociální pedagogiku jako speciální vědní disciplínu. Jedná se o speciální (někteří autoři uvádějí aplikovanou) **pedagogickou disciplínu s poněkud zvláštním charakterem, a tím je transdisciplinárnost**. I když dominuje vztah k sociologii, nejde pouze o interdisciplinárnost. Má výrazně integrující charakter. Z pohledu životní praxe soustřeďuje a dále rozvíjí teoretické poznatky pedagogických, společenských, ale i dalších vědních disciplín. Zaměřuje se na každodenní život jedince, analyzuje jeho životní situace a navozuje takové změny v sociálním prostředí, které napomáhají optimálnímu rozvoji osobnosti a minimalizují rozpor mezi jedincem a společností. Akcentována je sociálně výchovná pomoc ohroženým skupinám dětí a mládeže a výchovně vzdělávací práce s marginálními skupinami.

V každém případě zastáváme tedy širší pojetí sociální pedagogiky, podle kterého se tato disciplína zaměřuje nejen na problémy patologického charakteru, marginálních skupin, částí populace ohrožených ve svém rozvoji, potencionálně deviantně jednajících, ale především na celou populaci ve smyslu vytváření souladu mezi potřebami jedince a společnosti, na utváření optimálního způsobu života v dané společnosti. Z tohoto pohledu tradiční pedagogika jako taková, i když také prochází dalším vývojem, přece jen stále poměrně často pojímá a analyzuje výchovný proces, poněkud odtržený od života, v jakýchkoli skleníkových podmínkách.

Předmětem sociální pedagogiky jsou sociální aspekty výchovy a vývoje osobnosti. Sociální pedagogika se orientuje na výchovu, v jejímž rámci dochází k intervenci do procesu socializace především u ohrožených a sociálně znevýhodněných skupin dětí a mládeže, ale i dospělých. Napomáhá rodině a škole řešit krizové situace a předcházet vzniku disfunkčních procesů. Jejím cílem je výchova ke svépomoci obnovení normality člověka a snaha o zlepšení společenských podmínek, ve kterých žije (Hroncová, Hudecová, 2000, s. 36).

Našemu pojetí odpovídá i pohled na sociální pedagogiku tak, jak jej uvádí Lipkowski (1966, s. 59). Říká, že sociální pedagogika je částí pedagogiky, která se zabývá problematikou výchovy v závislosti na postupujícím procesu industrializace, technizace, rozvoje forem spoluzití i na změnách společenských a právních norem. Všímá si měnícího se prostředí, a tím i podmínek výchovy. Sleduje okolnosti a tyto proměny nejen v obecné rovině (většina

populace se nějak s nimi vyrovná), ale i v situacích, kdy je společensko-morální vývoj jedince ohrožen a dochází k těžkostem v přizpůsobování.

Tento pohled se jeví podle našeho názoru na přelomu tisíciletí čím dál aktuálnější, především v souvislosti s procesy převratného rozvoje komunikačního systému (mobilní telefony, internet), digitalizace, medializace našeho života, a v důsledku toho takových jevů, jako je postupující globalizace. Tyto procesy nemohou probíhat, aniž by velmi citelně ovlivňovaly proces výchovy.

Sociální pedagogika zahrnuje dvě dimenze – sociální a pedagogickou.

Sociální dimenze je dána sociálním rámcem, společenskými podmínkami, situací v konkrétní dané společnosti. Společnost (stát) produkuje jisté podmínky a okolnosti, jimiž často komplikuje či znesnadňuje optimální socializaci jedince či různých sociálních skupin, dokonce celých sociálních vrstev, a tím dochází k určitým rozporům. Sociální pedagogika s těmito objektivně danými podmínkami a rozpory počítá, akceptuje je a snaží se hledat východiska a řešení pro optimální rozvoj osobnosti daného jedince.

V posledních letech je navíc tato sociální dimenze poznamenána rychle postupujícími procesy technizace, automatizace, rozvoje komunikačních technologií, změnami ve formách spoluzití, společensko-právních norem, problémy ekologickými, generačními, etnickými a postupujícími globalizačními tendencemi.

V této souvislosti je možno zmínit potřebu multikulturální výchovy ve smyslu utváření tolerance a pochopení subkultury (tradic, zvyků apod.) jiných etnik. Výchova k chápání těchto potřeb však celý problém nevyřeší. Ukazuje se, že se jedná o velmi složité problémy, které lze ilustrovat na situaci romské populace.

Současná demokratická společnost je nepochybně humánnější, ovšem donutila vlastně romskou menšinu k bezpracnému živoření na podporách, svým způsobem přiměla ve zvýšené míře ke krádežím, k trestné činnosti. Celkově tak poklesla motivovanost romských rodičů ke vzdělání a přípravě na povolání. Vždyť práce se stejně těžko sežene, a tak je daleko výhodnější žít „na podpoře“. Tím se ovšem vytváří jakýsi začarovaný kruh.

Ve společnosti stále převládá neinformovanost, předsudky a z nich vyplývající nedůvěra. Dochází k zevšeobecnování negativních projevů a paušalizaci negativních stránek jak majoritní části společnosti, tak romské minority. Nedostatečně je na skutečnou spolupráci připravena nejen veřejnost, ale i sama romská menšina. Snad největší překážkou společného soužití je obrovská nedůvěra z obou stran a z toho pak někdy pramenící jednostranná řešení, jak se zbavit nepohodlných minorit.

Jedná se tedy celkově o jiné, měnící se prostředí, ve kterém výchovný proces probíhá. Sociální pedagogika si všímá nejen těchto proměn, ale i těch

podmínek, v nichž je ohrožen žádoucí morální vývoj, optimální rozvoj osobnosti.

Pedagogická dimenze spočívá v tom, jak prosazovat a realizovat tyto společenské nároky, žádoucí cíle, požadavky a minimalizovat rozpory v daných podmínkách pedagogickými prostředky. Sociální pedagogika vstupuje do interakčních a socializačních teritorií, ve kterých jsou procesy výchovy (vzdělávání) a organizování podmínek rozhodující a také tam, kde „standardní“ výchovné postupy selhávají či vedou k psychosomatické újmě.

Sociální pedagogika pojednává o tom, jak optimalizovat a usměrňovat životní situace a procesy, a to s akcentem na vnitřní potenciál jedince a jeho individualitu. Centrálním tématem, které se prolíná celým obsahem sociální pedagogiky, je rozvoj sociální kreativity, aktivizace sil každého vychovávaného.

Současně k základnímu obsahu patří rozvíjení životního způsobu ve smyslu kultivace, estetizace, optimalizace s ohledem na individuální předpoklady jedince a minimalizaci rozporů mezi jedincem a společenskými podmínkami.

Jestliže shrneme předcházející úvahy, snažící se přiblížit obsah sociální pedagogiky, lze tento **obsah soustředit do dvou oblastí**:

1. V první oblasti vidíme vhodný koncepční prostor, ve kterém by se mohla sociální pedagogika rozvíjet a mít i své praktické uplatnění. **Mělo by jít o teoretickou analýzu především těch oblastí vývoje, kde je dominujícím faktorem působení na rozvoj osobnosti samo prostředí.** Tedy v rodině, v různých typech lokalit, vrstevnických skupinách, společenských organizacích, různých hnutích apod. Na základě této analýzy je pak možné dospět k jistým pedagogickým zásahům, s čímž je spojena i otázka specifických metod a prostředků. **Praktické uplatnění by se mělo projevit v souvislosti s utvářením životního způsobu jak zdravé populace (tedy jako primární prevence), tak i v souvislosti s vyhledáváním potencionálně sociálně patologicky jednajících lidí (sekundární prevence).** V praxi může jít o spolupráci se středisky prevence, protidrogová centra, linky důvěry apod.

Samozřejmě se problémy profylaxe a hledání cest stimulace žádoucích a inhibice nežádoucích podnětů v uvedených prostředích spolu s problémy koordinace těchto vlivů v rámci dalších institucí, včetně školy, nutně v teoretické rovině budou dotýkat dalších disciplín pedagogických (především pedagogiky volného času), psychologických (především psychodiagnostiky) i sociologických (sociologie výchovy ad.).

2. Druhou oblast zájmu můžeme označit jako **sociálně pedagogic-**

kou terapii, čímž máme na mysli výchovné (lépe převýchovné) působení ve specifických situacích. Jde o specifické postupy a přístupy k lidem, kteří již jsou z hlediska fungování společnosti vážným problémem (trestání, nepřizpůsobiví, nezaměstnaní apod.). Tato problematika může mít pak své praktické uplatnění v institucích, jako jsou nápravná zařízení, výchovné ústavy, léčebny apod. Opět se zde rýsuje propojení na další disciplíny (psychoterapie, sociální práce, etopedie), podstatný je ovšem onen pedagogický akcent.

Zmíněná transdisciplinarita v první řadě představuje vazbu na sociologii. *Sociologie* je tím oborem, který poskytuje sociální pedagogice široké poznání o fungování společnosti, její struktuře a procesech v ní probíhajících. Nejbližší ze všech speciálních sociologických disciplín má sociální pedagogika k sociologii výchovy. Ta bývá viděna jako teoretičtější (sociální pedagogika praktičtější), zkoumající výchovu v obecnějších souvislostech a na celospolečenské úrovni (sociální pedagogika sleduje souvislosti výchovy a společenského života spíše na mikroúrovni – rodina, škola, výchovné instituce, zájmová sdružení, příp. v lokálních prostředích). Další blízkou speciální sociologickou disciplínou je právě sociologie města či venkova, sociologie rodiny, sociologie dětí a mládeže, sociologie životního způsobu, ale také sociální patologie a další.

Těsné vazby má sociální pedagogika i k *psychologii*. Předpokladem efektivního sociálně výchovného působení není samozřejmě jenom znalost a analýza sociálních souvislostí a podmínek, ale také pochopení osobnosti vychovávaného, jeho chování, prožívání, vztahů k ostatním (v tom případě je nejbližší sociální psychologie).

K poznání člověka jako objektu výchovného působení samozřejmě přispívá *biologie člověka*, Znalosti o biologické podstatě osobnosti, včetně porozumění genetickým základům, přispívají k onomu komplexnímu pohledu na možnosti ovlivňování člověka.

K pochopení biologických aspektů výchovy mohou významně přispět i některé *medicínské disciplíny*. K sociální pedagogice má nejbližší neurologie, psychiatrie, geriatric a také sociální lékařství.

Tento komplexní přístup k člověku razí především *antropologie*. Pro sociální pedagogiku má význam především sociální a kulturní antropologie, která může být jedním ze základních východisek pro moderní sociální pedagogiku, a to v souvislosti se základní charakteristikou člověka, danou jeho „zasazením“ a existencí v konkrétním čase a prostoru. Narůstající multikulturalnost světového společenství bude vyžadovat stále hlubší pochopení „těch druhých“ a z něj vyplývající porozumění a toleranci lidmi různých kontinentů, zemí, kultur a sociálních skupin.

Filozofie je pro sociální pedagogiku samozřejmě stejným obecným východiskem jako prakticky pro všechny vědní disciplíny. Poskytuje odpovědi na nejobecnější otázky vztahů člověka k přírodě, k druhým lidem, společnosti, k sobě samému. Nejblíže má k sociální pedagogice etika.

Ekonomie studující zdroje a způsoby tvorby hmotných statků a pravidel jejich rozdělování má k sociální pedagogice blízko proto, že se z hlediska realizace sociálně výchovného působení jedná o sféru terciární (sféru služeb), a tedy v zásadě neziskovou. Poskytuje právě také poznatky o získávání prostředků pro sociální a výchovně vzdělávací politiku a pomoc.

Politologie je důležitá pro pochopení celkového politického vývoje ve světě, v zemi, pro pochopení politických systémů, řízení společnosti, úlohy státu v sociální a výchovně vzdělávací oblasti.

Právo a právní disciplíny (právo občanské, rodinné, trestní, pracovní) má význam pro pochopení podstaty a fungování právního státu a poskytuje z poznatky o normách týkajících se sociálně výchovné práce.

Teologie může dát sociální pedagogice ještě další dimenzi, týkající se prohloubení duchovního života, hodnotové orientace, etického kodexu sociálně pedagogických pracovníků.

V současnosti je důležité věnovat pozornost i *ekologii*. Otázky postavení a působení člověka a celé společnosti v řádu přírody se stávají velmi naléhavými, zásadním způsobem vstupují do našeho života a je třeba jim věnovat pozornost i z hlediska sociálně výchovných souvislostí.

Specifický je vztah k sociální práci. *Sociální práce* je obor, který má v současnosti k sociální pedagogice vůbec nejblíže. Jedná se o obor, který u nás v posledních deseti letech zaznamenal značný rozvoj. Počáteční diskuse o tom, zda se jedná vůbec o vědní disciplínu (proto se také neobjevuje v uvedeném schématu), vyústily v převažující stanovisko, že se sociální práce postupně profilovala jako samostatná integrovaná disciplína (vznikla i samostatná pracoviště na vysokých školách). V zahraničí má za sebou mnohem rozsáhlejší a dlouhodobější vývoj. Je zpravidla vymezována jako obor zabývající se činnostmi, kterými předcházíme nebo jimi upravujeme problémy jedinců (skupin) vznikající z konfliktů potřeb jedince a společenských institucí se záměrem zlepšovat kvalitu života. V praxi se jedná o realizaci sociální politiky. Její výrazná blízkost k praxi vede někdy k názoru, že sociální pedagogika je pro sociální práci vlastně určitou teoretickou oporou, a je chápána jako akademičtější.

V zásadě se objevují tři možné pohledy na vztah obou disciplín (Ondrej-kovič, 2000, s. 182):

- a) Prvý přístup, ke kterému dospívají v německy mluvících zemích, je praktické ztotožnění obou disciplín.

- b) Druhý přístup, typický pro anglicky mluvící země, je zřetelná diferenciace (pokud se o sociální pedagogice vůbec mluví).
- c) Třetí možné pojetí představuje jistou integraci při zachování určité svébytnosti obou disciplín (tento přístup je realizován na Slovensku a v jistém smyslu i v Polsku).

Domníváme se, že optimální přístup, s ohledem na vývoj obou disciplín, je právě onen třetí. Situace u nás je však poněkud jiná a teprve další vývoj ukáže, jakým směrem se bude ubírat.

Zcela specifický vztah se formuje mezi sociální pedagogikou a *speciální pedagogikou*. V rámci speciální pedagogiky existuje totiž oblast, která velmi těsně koresponduje se sociální pedagogikou, a tou je etopedie. Někteří speciální pedagogové dokonce soudí, že etopedie byla v podstatě násilně spojena se speciální pedagogikou, tím byla do jisté míry její problematika okleštěná a otázky ústavní a náhradní výchovy, sociální prevence, poradenství a podobně nemají onen potřebný sociální rozměr. Proto speciální pedagogika (především etopedie) hledá dnes právě onu sociální oporu v sociální pedagogice. Aktuální se jeví tato okolnost především v souvislosti s integračními tendencemi. V procesu integrace postižených jedinců ve všech věkových kategoriích a v různých typech sociálního prostředí má sociální pedagogika nezastupitelné místo (Procházková, 1996, s. 10).

Pokusili jsme se ukázat současný charakter a pojetí sociální pedagogiky i problémy, které by měla řešit. Těch spíše přibývá a dá se předpokládat, že tím její význam bude ještě stoupat.

Příspěvek byl přednesen 7. června 2001 na 18. setkání Hnutí R v Přerově s tématem „Romové a sociální pedagogika“.

Literatura

- HRONCOVÁ, J., HUDECOVÁ, A., MATULAYOVÁ, T. *Sociálna pedagogika a sociálna práca*. Banská Bystrica: PF UMB, 2000.
- KRAUS, B. Współistnienie wielokulturowe a mniejszości w Republice Czeskiej. In PILCH, T. *O potrzebie dialogu kultur i ludzi*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Zak”, 2000, s. 181–201.
- KRAUS, B. Sociální pedagogika jako vědní disciplína a jako studijní obor. In *Sociální pedagogika jako vědecká a společensky užitná disciplína*. Sborník z mezinárodní konference, Brno: Institut mezioborových studií, 2000, s. 68–77.
- LIPKOWSKI, O. *Wychowanie dzieci szpolecznie niedostosowanych*. Warszawa, 1966.
- ONDREJKOVIČ, P. Příspěvek k otázkám vztahov sociálnej pedagogiky a sociálnej práce. *Pedagogika*, 2000, č. 2, s. 181–191.
- PROCHÁZKOVÁ, M. Sociální pedagogika. In PIPEKOVÁ, J., VÍTKOVÁ, M. *Sociálně pedagogické aspekty ve speciální pedagogice*. Brno: Paido, 1966.

Adresa autora: Doc. PhDr. Blahoslav Kraus, CSc., Ústav sociálních studií, Univerzita Hradec Králové